

Oponentský posudek na disertaci Markéty Potužákové: Psáno ústy, čteno ušima

Považuji disertaci Markéty Potužákové za velmi přínosnou pro poznání poezie i pro její žití (té poezie) v ústech recitátorů a v uších posluchačů. Zejména chci ocenit to, jak spojuje statickou – písemnou – podobu veršů s dynamikou řeči. Psává se o jazyce poezie, ale vedle jazykového systému a jeho využití v textech existuje také řeč – parole, která s jazykem všelijak zachází a jejíž struktura je daleko méně svázaná pevným a omezeným souborem pravidel. V řeči jsou významy nejenom obsaženy, ale také hledány a utvářeny, vznikají a někdy také brzo pomíjejí. A tím jsou si poezie a řeč tak blízké: dokud nenasloucháme a nehledáme, komunikace nenastává. Zejména nenastane komunikace pocitů, citů, společenské a osobní identity, pochyb, radostí, totiž všech poloh naší duše, které se nedají "říct rovnou".

Ve své disertaci se Markéta Potužáková myslím snaží o dvojí věc: jednak chce napomoci našemu pochopení vztahu mezi recitací a uměleckým textem, jednak chce slovy a větami postihnout a vystihnout to, co je skoro neuchopitelné rozumem a nezachytitelné slovy a větami: rysy veršů a významy, které k nám doléhají z řečové povahy veršů. Oba úkoly jsou nadlidské.

Zprvė proto, že při interpretaci uměleckého díla musí člověk vystoupat sám nad sebe. Musí se jednak poněkud a načas vzdát svých nejprvnějších či přímých dojmů z četby a upřímně přiznat také textu, což jeho jest. Text má patrně nějaký smysl, který bude určitě bohatší a vícevrstevnatější než to, jak jsem ho schopen pochopit já jako jeden z čtenářů. A jistě má text také nějakou krásu, kterou také nazírám jen svým úzkým pohledem (ať už spontánním, nebo cvičeným, nebo poučeným). Markéta se pustila velmi zkušeně do toho, aby přidala k celkem známému postupu, jímž "rozebíráme" v první řadě sémantiku textů, také postup, kterým vnímáme (řekl bych to nepřesně:) "hudbu" veršů. A v jejím podání je dokonce právě toto naslouchání hudbě či zpěvu verše asi důležitější nebo aspoň přínosnější pro recitaci, než co může recitátorovi dát analýza lexikálních významů slov a obsahů vět. Porovnávání recitace (a básnění) v češtině a francouzštině jí v tom jistě pomáhá - kdyby nebylo rozdílů v jazyce, byla by poezie asi jen jedna. Po celém světě táž. I když – lokální podmínky, historie, povahy národů asi vnášejí básníkům do veršů rozdílné obsahy. Jenže to moc nevíme, když oni všichni básní v různých jazycích a když tyto jejich jazyky vnášejí do veršů něco docela jiného než věcné, lexikální obsahy.

Ostatně člověk vlastně nemůže nikdy dost dobře vědět, co textu jest, aby to textu mohl přiznat: v textu jsou zakódovány autorovy city a myšlenky, dobové souvislosti, ale také schopnosti a neschopnosti autora vyjadřování a také celého jeho jazyka (a to nejen mateřského, kterému ho maminka naučila, ale taky kulturního, kterému ho učí národní nebo i světovější kultura). Kromě toho jsou v uměleckém textu zakódovány také (ne)schopnosti a okolnosti čtenářovy. Autor mívá jistého adresáta na mysli, i když psal "jen pro sebe". O těch čtenářských okolnostech a vkladech však, pokud se nemýlím, Markéta v práci nepíše. Respektive píše – ale jen o těch svých. (Nad potížemi a otázkami studentů by se dalo napsat o vkladu interpretů i více, ale metoda vedení studentů, kterou Markéta v práci ukazuje, vychází právě zase z jejího pochopení veršů. Nevidím v její učitelské práci okamžiky, kdy studenti sami tápou v básni a kolem ní, kdy kladou své otázky a říkají svá (ne)pochopení – tam by zněly právě ty jejich rozdílné vklady, zpočátku jistě naivní, nezkušené, ale určitě mnohdy oprávněné, z nichž se kdysi v budoucnu odvine právě osobní interpretace, již se ten který recitátor bude lišit od jiného. Možná jsem však něco nepostřehl a uchazečka mou nepozornost opraví a nám to u obhajoby blíže vysvětlí. Rozhodně však její nabídka pro studenty – toho, jak chápe verše a jak je ozvučit, je také velmi poučná a samozřejmě i esteticky působivá.

Druhý nadlidský úkol je vyjádřit našimi nepřesnými slovy specifické významy, které vzcházejí při studiu veršů k recitaci z oné "hudby" veršů, a které můžeme píše jen pociťovat než popisovat. Jenže popisovat musíme, když chceme napsat disertaci... A navíc potřebujeme vyjádřit, jak se má recitátor zachovat – co s těmi těžko popsitelnými vlastnostmi veršů dělat ve svém přednesu. A to, co se vlastně děje s ústy, hlasem, s procesem recitátorova "ozvučení" napsaných básnickových slov a vět,

se patrně přesně popsat nedá. A i kdyby to nějaký fonogram zachytil, nebudeme mu s to porozumět, natož pak tu recitaci realizovat. Básnické vyjadřování je tu zcela na místě, a Markéta ho hojně zapojuje. Právě pro vyjádření i předání toho, co je tak komplexní a unikavé, jako jsou prožitky, má lidstvo poezii. Markéta Potužáková proto opakovaně zkouší víceméně básnickými, často metaforickými prostředky vyjádřit dojem, který v nás má vyvolat předpokládaná a rekonstruovaná zvuková stránka veršů. Chci říct, že mé vyhodnocení coby oponenta je takové, že se jí to spíše daří.

Když myslím na to, že čeští studenti DAMU potřebují zasvětit do recitace, a že k tomu obvykle potřebují podobně jako většina absolventů českých škol docela hodně doškolit v čtení a chápání poezie (a nejen jí), pak oceňuji, že v této disertaci, již by si mnozí z nich opravdu měli přečíst jako studijní materiál, najdou ke všem výkladům přílehlavé, velmi ilustrativní a poučné příklady poetických textů. Řekl bych, že právě tímto ohledem na vzdělávání recitátorů se dá ospravedlnit, že vybrané příklady, citace, výklady básnických i expertních veličin velmi jednoznačně podporují Markétinu tezi. Možná mohla najít příklady, které by tvrdily něco jiného – odborníky, kteří spíše navzdory zvukové a řečové stránce poezie a její recitace budou klást větší důraz na sémantiku, na věcný obsah textu, na utváření smyslu (jak idejí, tak velkých citů) a na to, jak se čtenář/posluchač toho smyslu skrze významovou stavbu díla dobírá. Našla by asi i básníky, jejichž verše jsou krásné a slavné, a přesto v nich tolik hudby nehraje. Ale nechci je tady ani hledat – takovou práci ať napíše zase někdo jiný, a bude v zahradě vědění o recitaci o další květ více.

Na disertaci oceňuji řadu dalších věcí: že přivedla Markétu k nalezení řady nejen francouzských, ale i domácích autorů, u nichž je co si o řeči poezie přečíst.

A také to, že k různým autoritativním tvrzením básníků i teoretiků se vždy staví kriticky – nespokojí jim jejich definitivní pravdu, ale porovná je s jinou zkušeností.

Někdy – spíše jen ojedinele - by však mohlo prospět, kdyby uchazečka i své vlastní závěry ponechávala otevřenější: zdá se mi, že třeba na s.30, kde mi schází to, že divák se orientuje i podle své znalosti žánru, v němž autor dílo předložil (a to i tehdy, když autor ten žánr záměrně porušuje). Následující výklad o Morgensternových Měsících by právě ohled k pojmu žánru potřeboval.

U obhajoby by bylo jistě zajímavé diskutovat o tom, jak dalece je k pojednávání básnické mluvy důležité brát v úvahu specifické rysy přirozené mluvy, tedy mateřštiny nekultivované uměním a kulturou. Nemyslím specifiky národního jazyka, ale toho, jak se mluví, jak řeč plyne (nebo taky koktá, poskakuje, a zadržává...) Umělecká řeč je s tou přirozenou jednak v kontrastu, jednak jí ovšem ta přirozená "běží na pozadí". I z ní a asi z vlastní recitátorovy řečové zkušenosti vyplývá to, jak recitátor převezme "autorské gesto" (s. 17)

S přirozeností a vrozeností řeči by mohla kontrastovat nepřirozenost a nevrozenost čtení (a samozřejmě i psaní). Právě pro tu nevrozenost čtení nás asi může poslech "hudby" veršů natolik ovládat. Někde v práci to Markéta Potužáková vyjádřila: poezie některých období spíše sugeruje, než pojmenuje.

Ale na druhé straně slovo nežije jen v mluvené řeči, a když "odečteme gesto a hlas", nezůstane "jen slovníkové heslo" (s.12). Slova také žijí v kontextech a s nimi se vyhraňují a pamatují (tzv. hlášky, ale také různá moudrá rčení, citace z velikánů atp.)

Básníci rádi mluví o genezi svých veršů, jistě i proto, že nad jejich dalším životem nemají moc. Recitátor naopak dostává do ruky dílo hotové, uleželé, a i když se může poučit o genezi, zároveň čte ten "další život" – text jakoby bez autora.

Rozšířením práce by jistě bylo třeba propojení básní a jejich zpívaných verzí (u básní Šrámkových, nebo Erben v melodramech, zatímco Palivce si nezapíváte...)

Markéta Potužáková se velkých úkolů, které si sama v disertaci stanovila, zhostila podle mého soudu velmi čestně.